
MREŽA REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM NA SLOVENSKEM

Zvezdana Koželj

99

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja časovni razvoj zamisli o muzejih na prostem pri nas vzporedno s strokovnimi zahtevami po pridobitvi samostojne zgradbe osrednje etnološke muzejske institucije. Ob predstavitvi projekta Mreža regionalnih muzejev na prostem pri nas avtorica utemeljuje potrebo po strokovnem in operativnem vodenju muzejev na prostem s strani Slovenskega etnografskega muzeja.

ABSTRACT

The article presents a chronology of initiatives related to the establishment of open-air museums in Slovenia and links them to the persisting demands of the ethnological discipline for a central ethnological museum in premises of its own. The author introduces us to the project "Network of Open-Air Museums in Slovenia", arguing that the expert and operational running of open-air museums should be directed by the Slovene Ethnographic Museum.

Prve, četudi bolj posredne, zametke zamisli po postavitvi muzeja na prostem pri nas zasledimo že štiri leta po osnovanju prvega muzeja na prostem – skanska – v prispevku Matije Murka, ki ga opredeljujemo kot prvi narodopisni program.¹ V podrobnem opisu razstave, ki naj bi predstavila vse ravni češkega ljudstva², je še posebno izpostavil idealno rekonstrukcijo "české chalupy"³ in vrste modelov najrazličnejših objektov ljudskega stavbarstva. Prav vzneseno je predstavil češko vas, ki je obsegala 24 prenešenih ali rekonstruiranih objektov z vso pripadajočo opremo. Bolj kot sama pobuda po zbiranju v smislu dokumentiranja stavb v poglavju 'Nauki za Slovence' je pomemben njegov navdušujoč odnos do prenešenih objektov, realistične predstavitve življenja in dela ter

¹ Matija Murko, Narodopisna razstava česko - slovanska v Pragi l. 1895, Letopis Slovenske Matice za leto 1896, Ljubljana 1896, str. 75 - 137.

² Razstava je le obrobno predstavila meščanstvo in plemstvo z rekonstrukcijo praškega trga iz 16. stoletja in gradu.

³ Ta objekt je že na razstavi na Češkem leta 1891 zaradi neslutene obiska vzpodbudil samo zamisel po organizaciji in izpeljavi obravnavane narodopisne razstave.

kritika izdelave idealnih rekonstrukcij, kar lahko smiselno tolmačimo kot prvo pobudo po prikazu objektov v muzeju na prostem.

V primerjavi z Murkom Josip Mantuani že jasneje oblikuje cilje in vsebino centralnega muzeja na prostem v temeljnem delu domovinskega varstva⁴, ki naj bi vsebinsko zaobjelo varstvo naravne in kulturne dediščine v najširšem smislu: "Kot zgled tipičnih stavb v prirejenem osredju bi bilo zasnovati z združenimi močmi poseben muzejski oddelek na prostem. Tam bi se postavili na primernih prostorih - polagoma - hišni tipi z Gorenjske, Dolenjske in Notranjske. Zraven seveda tudi gospodarska in pomožna poljska poslopja: kozolci, uljnaki, sušilnice".⁵ ... "To bi bilo pri nas gotovo mogoče, ako bi nabavila kaka družba ali oblast primernih stavbišč, recimo na mestnih travnikih in gozdih ter bi jih prepustila muzeju, ki bi polagoma, kakor bi ravno gradivo dobil, tjakaj postavil cele hiše kot eksponate na prostem. Čimprej bi ta muzej stal, temveč obiskovalcev bi imel in - to je glavna stvar - tem večje kulturne uspehe bi dosegel."⁶

Nadaljnje pobude za muzej na prostem, v katerem naj bi vsaj "notranjščine etnografsko pravilno uredili", segajo v kasna trideseta leta, kar je razvidno iz članka Franceta Kotnika leta 1939 v Etnologu: "Etnografski muzej ni v stanju prikazati posamezne lokalne difference našega ozemlja, niti v modelih posameznih tipov hiš, kaj šele z ureditvijo resničnih notranjščin."⁷

Istega leta je tudi Slovenski narod objavil članek o težavah Etnografskega muzeja, v katerem je bilo med drugim tudi poudarjeno, "da bi bilo vzorno, če bi muzej dobil poslopja z večjim parkom, da bi lahko uredili tako imenovan muzej na prostem, postavili slovenske hiše raznih tipov ter pokazali značilnosti našega narodnega in kulturnega življenja."⁸

Takoj po drugi svetovni vojni je bila vzporedno z novim idejnim predlogom prostorske rešitve Etnografskega muzeja načrtovana tudi gradnja 'etnografskega parka' v okolici Ljubljane. Ob načrtovani upravni muzejski zgradbi naj bi na površini 2500 - 2800 m² postavili 6 do 10 poglavitnih tipov slovenske kmečke hiše z gospodarskimi poslopi, nekaj tipov pastirskih stanov, obrtnih delavnic itd.⁹ Ta osrednji muzejski načrt ni bil uresničen iz več razlogov, med drugim tudi zaradi tega, ker je bila predstavitev arhitekturnih spomenikov s prestavitvijo na izbrano zemljišče v nasprotju s splošno veljavnim in zakonsko določenim načelom varovanja spomenikov "in situ", na kraju samem.¹⁰

V tem času je Milko Matičetov v svojem poročilu, kjer je predstavil stanje na terenu in potrebne naloge zaupnika, omenil tudi potrebo po varstvu najlepših ognjišč v "slovenskem skansnu".¹¹

⁴ Josip Mantuani, Domovinsko varstvo, Čas 2/ VIII, Ljubljana 1914, str. 6 - 101.

⁵ Nav. delo, str. 100.

⁶ Nav. delo, str. 101.

⁷ France Kotnik, Etnografski muzej v Ljubljani v letu 1939, Etnolog XIII, Ljubljana 1940, str. 170 - 174.

⁸ Irena Keršič, Naselja, stavbarstvo in notranja oprema, Slovenski etnograf XXXII, 1980 - 82, Ljubljana 1983, str. 43.

⁹ Gradbeni program za čas od 1947 - 51: Gradnja Etnografskega muzeja v Ljubljani, dopis št. 175 / 46, 3. 10. 1946, Arhiv SEM v Ljubljani.

¹⁰ Spomeniška zakonodaja, Varstvo spomenikov I, Ljubljana 1948, str. 3 - 6.

¹¹ Milko Matičetov, Etnografski spomeniki v sežanskem okraju, Varstvo spomenikov 1/1, Ljubljana 1948, str. 26 - 28.

Na nujnost dodatnega muzejskega varstva ljudske arhitekture ob spomeniškem varstvu je opozoril Vilko Novak, ki si je ob udeležbi na mednarodnem etnološkem kongresu v Stockholmu ogledal med drugim tudi Skansen.¹² V članku *Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji*¹³ med drugim ugotavlja: "prav tako je povezano v zvezi z varstvom etnografskih spomenikov vprašanje muzeja na prostem, kjer bi varstveni in z njim zvezani problemi prišli najmočnejše do veljave. Ljubljana ima bolj kot kako drugo mesto izredne naravne prednosti za postavitev takega muzeja. Čeprav se zdi to vprašanje danes morda še daleč od uresničenja, vendar bi se ga morali lotiti s študijsko pripravljalne strani, saj tako delo traja precej dolgo, če naj prinese dozorele uspehe."

Novakovo misel je nadaljeval in razvil Boris Orel, ki je dokazoval, da bi s takim muzejem oziroma z muzeološkim varstvom nepremičnih kulturnih spomenikov rešili tudi vprašanje (gradnje) Etnografskega muzeja v Ljubljani, katerega prostorska problematika se je vlekla že od njegovega nastanka leta 1923. Tako so leta 1953, ob trideseti obletnici Etnografskega muzeja in po koncu dela desete terenske ekipe, zaradi hude prostorske stiske razstavili dovršen del gradiva v Moderni galeriji.

Zaradi tesno odmerjenega prostora v muzeju, ki je oteževal delo in ogrožal muzejske zbirke ter preprečeval nadaljnji razvoj muzeja, se je Boris Orel v dvojni vlogi, kot ravnatelj muzeja in kot vodja referata za etnografske spomenike na Zavodu za zaščito in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS, pri ukvarjanju s problemi varstva nepremičnih spomenikov zavzemal za graditev muzeja na prostem, ki bi imel predvsem muzejsko in spomeniškovarstveno funkcijo. V članku,¹⁴ ki smo ga premalo upoštevali kot osnovo, program in načela etnološkega dela v muzejski in konservatorski službi, je med drugim tudi ugotavljal, da bi muzej na prostem znatno razbremenil 'etnografsko' spomeniško varstvo. Po drugi strani pa bi varstveno dejavnost na podeželju kar nadomestili z - v srednji Evropi že uveljavljenim in preizkušenim - domačijskim varstvom.

Tako je v drugi polovici petdesetih let Boris Orel izdelal načrt za novo muzejsko zgradbo z muzejem na prostem. V posebno 'slovensko etnografsko naselje' so nameravali prenesti 15 do 20 tipov in variant slovenske kmečke hiše z gospodarskimi pritiklinami, nekaj planinskih pastirskih stanov, pastirskih in oglarskih koč, zavetišč in obrtnih delavnic.

Notranjščina vseh zgradb, ki bi jih večji del predstavili iz prvotnega okolja v park, bi bila opremljena s pristnim pohištvom, posodjem, nošami itd. Za muzej na prostem je bilo predlaganega približno 50 ha zemljišča ob gostilni Čad pod Rožnikom. Ob koncu tega teksta je bilo zapisano: "Ta okvirni načrt za bodoči etnografski muzej v Ljubljani je na prvi pogled morda res drzen, toda po dobrem premisleku moramo priznati, da bi Ljubljana kot glavno mesto LRS in kulturno središče Slovenije prav gotovo mnogo pridobila z njim, tako urejen etnografski muzej bi imel velik pomen za slovensko etnografijo in folkloristiko ter antropogeografijo, za turizem in končno tudi za varstvo etnoloških spomenikov, saj bi z etnoparkom ali skansnom bila v veliki meri razbremenjena zaščita nepremičnih spomenikov na našem podeželju."¹⁵

¹² Vilko Novak, Mednarodni etnološki kongres v Stockholmu, Slovenski etnograf V, Ljubljana 1952, str. 26 - 27.

¹³ Vilko Novak, Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji, Slovenski etnograf V, Ljubljana 1952, str. 16.

¹⁴ Boris Orel, Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji, Slovenski etnograf VI - VII, Ljubljana 1954, str. 11 - 34.

¹⁵ Isti, Nova muzejska zgradba s skansnom, tipkopis RA 91, Arhiv SEM v Ljubljani.

Leta 1956 je potekalo posvetovanje muzealcev etnologov, na katerem je bilo sklenjeno, "naj naši muzeji razmislijo o možnosti, kako bi določen nepremičen etnološki objekt prenesli v neposredno bližino muzejske zgradbe, ako ga ni mogoče ohranjati na kraju samem (in situ) in če je že tako ali tako izgubil svoje prvotno okolje."¹⁶ Ti dve zahtevi predstavljata temelje teorije in filozofije varstvene dejavnosti. Tako bi z muzejem na prostem rešili probleme s prenosom in predstavitvijo notranjščin, ki so sestavni, organski del nepremičnih objektov, nad katerimi bedijo konservatorji, katerim pa je bila poglobitveni kamen spotike njegova neživiljenjska, gledališko - folklorna stran. Tako so znova in še nadalje zagovarjali izključno reševanje "in situ". Spričo popolnoma nasprotujočih si misli o primernosti in potrebnosti nastanka muzejev na prostem je ostala postavitev osrednjega republiškega muzeja na prostem še dalje neuresničena naloga Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

Istega leta je bil urejen prvi slovenski muzej na prostem s postavitvijo (rekonstrukcijo) partizanskih tiskarn na gozdnatem pobočju nad Cekinovim gradom v Ljubljani.¹⁷ Ob upoštevanju novejših pogledov matične stroke smemo in moremo obravnavati muzejsko varstvo stavb iz obdobja NOB v sklopu varstva slovenskega ljudskega stavbarstva.

Ob obravnavanju te problematike ne smemo spregledati Deklaracije mednarodne konference ICOM o muzejih na prostem leta 1957 v Kopenhagnu na Danskem in v Stockholmu na Švedskem, ki se je je udeležil kot edini jugoslovanski predstavnik Boris Orel.¹⁸ Konferenca je dejansko potrdila in opravičila vsa naša dotedanja prizadevanja, pomembni vsebinski poudarek 2. in 3. člena Deklaracije¹⁹ pa se v skrajšani obliki glasi: "V večini držav sveta je v praksi zaščita kulturnih spomenikov ljudske arhitekture običajno zapostavljena v odnosu do prednosti, ki jo uživajo spomeniki tako imenovane 'visoke kulture'. Nekatere države celo, ki so se pred kratkim osamosvojile, povezujejo, enačijo to dejavnost svoje lastne kulture s svojo nesrečno preteklostjo. Čeprav so spomeniki ruralne arhitekture številnejši od spomenikov 'visoke kulture', je njihov pomen dragocen, četudi se na prvi pogled zdi, da niso vredni zaščite. Zaščita primerov ljudske kulture 'in situ' je brez dvoma rešitev, ki nabolj odgovarja zahtevam umetnostne zgodovine. To zaščito pa onemogočajo številne, predvsem pa razumljive okoliščine, tako, da je varovanje teh objektov nepopolno, kdaj pa kdaj celo nemogoče. Preostaja nam tako le ena pot v smislu ohranjanja ljudske arhitekture: prenos drugam, na drugi prostor, ki se lahko izvede na več načinov, vsekakor pa je najprimernejši ta, s katerim prenesemo objekt v muzej na prostem."

Kronološko sledi nov članek izpod peresa Borisa Orela,²⁰ v katerem se s stvarnimi dejstvi - ki temelje predvsem na razhajanju med zahtevami spomeniškovarstvene doktrine in prakso, živo funkcijo, ki zahteva razvoj in spremembe - zavzema za čim hitrejšo

¹⁶ Isti, Muzej na prostem in varstvo etnografskih spomenikov, Naši razgledi, 28. 9. 1957, str. 423 - 424.

¹⁷ Ljudska pravica, Spominska izdaja ob otvoritvi rekonstruiranih partizanskih tiskarn pri Muzeju narodne osvoboditve LRS, Ljubljana 21. 7. 1956.

¹⁸ Boris Orel, Poročilo o mednarodni konferenci o muzejih na prostem od 5. do 9. 7. 1957 v Kopenhagnu, Aarhusu in Stockholmu, Arhiv SEM v Ljubljani.

¹⁹ Irena Keršič, Mreža regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji in ICOM - ova Deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1957, Etnolog 1 (LII), Ljubljana 1991, str. 227 - 234.

²⁰ Boris Orel, Muzej na otvorenom i čuvanje etnografskih spomenika, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske VII, št. 3, Zagreb 1958, str. 68 - 69.

osnovanje muzeja na prostem kot edinega mogočega muzeološkega reševanja te problematike.

Razvoj muzejskega varstva etnoloških spomenikov je še nadalje potekal v senci spomeniškovarstvene dejavnosti in je težil h gradnji krajevnih muzejev na prostem; takšne muzeje je v strokovnih krogih zagovarjal predvsem Franjo Baš. Tako so si sledili manjši, lahko rečemo zametki muzejev na prostem ob gradu v Škofji Loki,²¹ v okolici muzeja na Ravnah na Koroškem,²² ob Jurčičevi domačiji na Muljavi,²³ na grajskem pobočju na Ptuj,²⁴ pri Janševi domačiji v Breznici,²⁵ pri letovišču Bobri na Muri v Murski Soboti,²⁶ v mestnem parku v Tolminu,²⁷ ob gradu Zaprice v Kamniku,²⁸ v Stražišču pri Kranju,²⁹ v Savinjskem Gaju v Mozirju,³⁰ v Rogatcu,³¹ na Zavodnjah³² in na Senožetih.³³ Slednja dva primera pomenita muzejsko prezentacijo omenjenih objektov "in situ". Pri idejnem osnutku pa je ostal edinole predlog Slovenskega etnografskega muzeja o gradnji osrednjega muzeja na prostem ob gradu Podsmreka pri Višnji Gori.³⁴

Po podatkih, zbranih z Vprašalnikom o muzejih na prostem, razposlanim osemnajstim ustanovam leta 1980 pod okriljem Slovenskega etnološkega društva, je bilo v Sloveniji deset krajevnih muzejev na prostem, v katere je bilo prenesenih približno 30 objektov, predvsem manjših stavb, kot so lesene stanovanjske hiše, kašče, čebelnjaki, kozolci, vodnjaki, sušilnice sadja, mlini in partizanske tiskarne.³⁵ Med njimi so bile nekatere stavbe spomeniško zavarovane že pred prenosom na novo lokacijo (npr. Škoparjeva hiša v Škofji Loki, sitarska hiša v Stražišču, Atelškova kašča v Savinjskem Gaju itd.), večine omenjenih muzejskih objektov pa zaradi neustreznih bivalnih razmer v njih, novih gospodarskih potreb ali urbanističnih načrtov ni bilo mogoče ohraniti na kraju nastanka.

Vzporedno s pripravo in gradnjo regionalnih, krajevnih muzejev na prostem so potekala posvetovanja, ki so se ukvarjala predvsem z načelnimi vprašanji varstva v muzejih na prostem: v letih 1963 in 1964 je Etnografski muzej organiziral dve posvetovanji

²¹ Janez Eržen in Andrej Pavlovec, Škoparjeva hiša - zametek muzeja na prostem, Loški razgledi VIII, Škofja Loka 1961, str. 112 - 123.

²² Vodnik po Delavskem muzeju, Ravne na Koroškem 1970.

²³ Fanči Šarf, Jurčičev dom, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 16, Ljubljana 1973, str. 15 - 22.

²⁴ Ivan Sedej, Slovenski muzej ljudskega stavbarstva na prostem, Varstvo spomenikov XII - XIV, Ljubljana 1970, str. 133.

²⁵ Arhiv zavoda za spomeniško varstvo v Kranju.

²⁶ Vlasta Koren, Vrednotenje stavbne dediščine v Prekmurju, Varstvo spomenikov XXVI, Ljubljana 1984, str. 56.

²⁷ Naško Križnar, Pečine na Šentviški planoti, Varstvo spomenikov XXI, Ljubljana 1977, str. 374 - 376.

²⁸ Majda in Peter Fister, Kašče v Tuhinjski dolini, razstavni katalog, Kamnik 1973.

²⁹ Vladimir Knific, Muzej na prostem v Stražišču pri Kranju, Varstvo spomenikov XXVI, Ljubljana 1984, str. 79 - 82.

³⁰ Vito Hazler, Muzeji na prostem v ZSV Celje, Varstvo spomenikov XXVI, Ljubljana 1984, str. 51 - 54.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

³⁴ Boris Kuhar, Skice predlogov za ureditev gradu Podsmreka in okolice v turistično muzejski objekt, tipkopis, Arhiv SEM v Ljubljani.

³⁵ Vladimir Knific, Muzeji ljudskega stavbarstva v Sloveniji, Zbornik posvetovanja Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd 1984, str. 182.

o problematiki muzeja na prostem, za katerega postavitev se je zavzemal.³⁶

Leta 1978 so bili slovenski etnologi proti udeležbi pri gradnji jugoslovanskega muzeja na prostem na območju zemljepisnega središča Jugoslavije. Strinjali pa so se s postavitvijo muzeja na prostem kvečjemu v republiškem merilu kot oblike muzejske razstave, kar pa ne bi pomenilo reševanja stavbne dediščine z vidika spomeniškega varstva.³⁷

104

Svojega namena tudi ni doseglo posvetovanje etnologov in arhitektov o muzeju na prostem leta 1981,³⁸ ki ga je organizirala in vodila skupina Slovenskega etnološkega društva za spomeniško varstvo in prostorsko planiranje. Aktivni udeleženci posveta žal znova niso prišli do enotnega stališča, temveč so zopet ostali pri dveh zelo nasprotujočih si mnenjih za muzej na prostem in proti njemu. Mogoče je razprava preveč poudarjala samo negativne lastnosti, ki se porajajo v strahu, da bi bila z obstojem muzeja na prostem spomeniška služba še bolj neupoštevana in neučinkovita. Kakor se na podobnih, lahko rečemo neuspešnih, posvetovanjih dogaja, je bila ustanovljena posebna razširjena komisija Slovenskega etnološkega društva za spomeniško varstvo in prostorsko planiranje, ki naj bi se dalje ukvarjala s problematiko muzeja na prostem: izmed vseh njenih članov je prizadevno deloval na tem področju le Vladimir Knific, konservator Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj.

Vsi ti dotedanji poskusi, zametki omenjenih muzejev na prostem, so bili predvsem plod nenačrtnega, naključnega in ljubiteljskega dela, izvedenega predvsem s prenosom 'odpisanih' spomeniško visoko ovrednotenih objektov. Izpeljali so jih zavzeti krajani, ljubiteljski zanesenjaki, strokovnjaki v muzejih in na zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine z odločilno podporo družbenih in družbenopolitičnih organizacij. Če niso bili ob osnovanju muzeja na prostem, pa tudi pri rednem delovanju in vzdrževanju (kakršna je bila, žal, dosedanja praksa) enakovredno zastopani vsi ti dejavniki, so muzeji bodisi propadli ali pa bolj ali manj žalostno životarijo. Hvale in priznanja vredna izjema sta bila v 80. letih le muzeja na prostem v Rogatcu in Sečovljah. Če povzamemo: vzroke za dostikrat brezizhodno stanje muzejev na prostem smo iskali predvsem v pomanjkljivem, nezadostnem sodelovanju med ustanovami, nedodelani metodologiji in največkrat celo nasprotnih si strokovnih stališčih.

Iz vsega do sedaj povedanega je razvidno, da tudi nekaterih kvalitetnih spomenikov ljudskega stavbarstva ni (bilo) mogoče ohraniti drugače kakor s prenosom na drugo lokacijo. To pa je bil v preteklem desetletju že korak dlje k zbliževanju spomeniškovarstvenih in muzeoloških stališč oziroma potrditev smotrnosti in potrebe po dodatnem varstvu v muzejih na prostem, kar so zagovarjali še posebno etnologi konservatorji, ki so šele takrat kadrovsko okrepili vse zavode za varstvo naravne in kulturne dediščine. Zavedali smo se, da pri tem seveda ni mogoče načrtovati in graditi muzeja na prostem na podlagi nenačrtnih, naključnih, predvsem spomeniško odpisanih objektov, kot se je dogajalo doslej, ampak le na osnovi strokovnega muzejsko zasnovanega programa, ki bi

³⁶ Irena Keršič, nav. delo, str. 57.

³⁷ Duša Krmel - Umek, Sestanek SED o muzejih na prostem 9. 2. 1978, Glasnik SED, 18 / 1978, Ljubljana 1978, št. 1, str. 1.

³⁸ Gradivo posvetovanja etnologov in arhitektov o muzeju na prostem in o prenovi stavbne dediščine, Glasnik SED, 21 / 1981, Ljubljana 1982, str. 49 - 76.

se ujemal oziroma se dopolnjeval s konservatorskim. Sredi 80. let sem si prizadevala,³⁹ da bi ta program temeljil tudi na najnovejših izsledkih doslej največjega etnološkega projekta: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 20. stoletja (pri katerem pa žal konservatorji nismo sodelovali), ki je s strukturalno genetično metodo obdelala dobršen del slovenskega etničnega prostora. Drugače rečeno: kulturna podoba slovenskega etničnega prostora je bila prikazana s pomembnejših družbeno - zgodovinskih vidikov v vsej svoji horizontalni in vertikalni pojavnosti. Projekt naj bi bil temelj za inventarizacijo, pripravo in izoblikovanje kriterijev za ovrednotenje celotnega slovenskega etničnega ozemlja, končni izbor objektov ter izpopolnitev osrednjega muzeja na prostem, skupnega projekta konservatorjev in muzealcev. Le tako bi bili dani kolikor toliko strokovni pogoji za osnovanje osrednjega muzeja na prostem, ki bi bil (ne smemo si zatiskati oči) le reprodukcija, nadomestek. Vse premalo se zavedamo pomembnega dejstva, da s prenosom v novo okolje postane le - to nekdanji spomeniški objekt, katerega osnovna in bistvena muzejsko - pedagoška prezentacijska vloga ne sme biti zamegljena z izrazito komercialno - turističnimi prijemi, s katerimi naj bi se sam vzdrževal (le kaj drugega so botanični in živalski vrtovi?!).

Konservatorji smo zagovarjali načelo, da bi iz prezentacijskega zornega kota, pa tudi iz strogo strokovnega, muzej na prostem v celotni muzejski predstavitvi objektov in notranje opreme še najbolj dorečeno prikazoval kar se da stvaren celosten prikaz načina življenja nosilcev izbrane kulturne podobe predvsem v času nastanka objektov. Prvotne kulturne podobe, pa tudi njenega spreminjanja, ne moremo zaobjeti v muzejskih prostorih ali v spomeniških objektih, ki so še v rabi in katerih imetnikov ne moremo prisiliti, naj bi živeli in delali v objektih, ki ne ustrezajo zahtevam sodobnih bivalnih, sanitarnih in tehnološko potresnih standardov. Enak problem se kaže pri objektih, ohranjenih "in situ", saj vsaka sprememba ali poseg pomeni porušenje celostne spomeniške strukture objekta. (Tako npr. sedanji imetniki tudi ne izhajajo z iste socialno - poklicne ravni kot graditelji, prvotni imetniki objekta.)

Ker pa vemo, kako malo objektov smo lahko odkupili in jih uredili po konservatorskih in muzeoloških načelih ter kako ti objekti kot pastorki muzejske oziroma konservatorske službe, predvsem zaradi pomanjkanja nujnega sodelovanja in dogovarjanja, bedno životarijo v nedorečeni, nasilno izbrani neživljenjski muzejski funkciji, nas stvarnost sili predvsem k ohranjevanju nepremičnih etnoloških spomenikov v muzejih na prostem. Ti 'etnoparki' bi bili temelj raziskovalnega in popularizacijskega dela večine družboslovnih in tehničnih strok!

Dejali bi lahko, da je obstoječa zakonodaja⁴⁰ kljub popolni demokratičnosti zaradi sedanje kronično nizke ravni kulturne zavesti in zgodovinskega načina mišljenja brezmočna in neučinkovita, saj se mora ob razglasitvi objekta etnološke dediščine za kulturni spomenik zagotoviti imetniku denarna sredstva, "če se mu zaradi omejitev in prepovedi bistveno poslabšajo obstoječi pogoji za življenje in delo in tega ni mogoče nadomestiti z dovoljeno dejavnostjo v okviru določenega režima varstva oziroma razvojnih usmeritev glede spomenika ali znamenitosti."⁴¹ Zaradi te specifik je vprašljivo že razglašanje samo in s tem pravno in dejansko varovanje etnoloških spomenikov.

³⁹ Zvezdana Koželj, Muzej na prostem kot skupni spomeniškovarstveni in muzejski problem, Varstvo spomenikov XXVIII, Ljubljana 1986, str. 101 - 107.

⁴⁰ Zakon o naravni in kulturni dediščini, Ur.l. SRS 1 / 1981.

⁴¹ Prav tam.

Zaskrbljujoče stanje na terenu nas je sililo, da se čimprej interdisciplinarno dogovorimo in ukrepamo: poleg zakonsko deklarativno priznanega in uveljavljenega varovanja "in situ" v muzejih na prostem in dokumentarnega varovanja kot izhoda v sili se je pokazala zanimiva in na prvi pogled kar sprejemljiva, pri nas še ne sprejeta možnost: kombinacija zaščite "in situ", prenove naselja in muzejske prezentacije v sklopu naselja, kar pa bi terjalo skupno delo spomeniškovarstvene, muzejske in urbanistične službe.⁴²

Vseeno pa se je za kratek čas zazdelo, da se možnosti tako za nov Slovenski etnografski muzej kakor tudi za osrednji muzej na prostem večajo. Novembra leta 1985 je potekal izredni občni zbor Slovenskega etnološkega društva s temo: problematika etnološkega muzealstva; na njem je bil prikazan in predložen društvu, da bi ga podprlo, idejni projekt novega objekta etnografskega muzeja (kot edine sprejemljive rešitve) s pripadajočimi zemljišči (približno 150 ha) za muzejsko predstavitev objektov ljudskega stavbarstva. Kljub temu, da je bila lokacija muzejskega kompleksa na robu krajinskega parka Polhograjski dolomiti ob gradu Bokalce že upoštevana v občinskih srednjeročnih planih, pa tudi Ljubljanska kulturna skupnost ga je finančno že vključila v srednjeročni plan, je ambicioni projekt znova ostal le na papirju.

Ravno v tem času je dozorela pobuda Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj za postavitve centralnega muzeja na prostem pri gradu Krumperk, ki se nahaja v Spominskem parku revolucionarnih tradicij občine Domžale⁴³ in ga je podprla tudi matična občina. Izdelanih je bilo več spremljajočih gradiv, v letu 1989 pa je Zavod iz Kranja v sodelovanju z vsemi etnologi konservatorji, s takratnim Zavodom RS za varstvo naravne in kulturne dediščine ter Slovenskim etnografskim muzejem pripravil elaborat, v katerem je predstavljal jedro gradiva seznam objektov ljudskega stavbarstva, ki jih lahko prenesemo v muzej na prostem.

Gradivo z naslovom »Seznam objektov ljudskega stavbarstva za prenos v muzej na prostem republiškega pomena« se dopolnjuje z gradivom »Seznam najpomembnejše nepremične etnološke dediščine«,⁴⁴ ki ga imenujemo tudi Nacionalni program varovanja ljudskega stavbarstva »in situ«. Po izbranih kriterijih (avtorsko - razvojno, tipološko, zgodovinsko - pričevalno, kulturno - civilizacijsko in prostorsko merilo) predstavljata gradivi optimalno mrežo izbranih objektov ali območij. Kratko rečeno: predstavljajo ključne objekte izbranega tipa predstavnikov določene poklicne in socialne skupine, pogojene z določenim načinom gospodarjenja v izbranem prostorskem, časovnem in družbenem prerezu, ne pa deponije 'odpisanih' objektov. Takrat smo že zastopali stališče, da so tudi objekti varovani 'in situ' v velikem obsegu posredno predmet dela tudi etnologov muzealcev: vse premalo sodelujemo pri iskanju nadaljnje, v večini primerov muzejske funkcije in postavitve notranjščine. Po drugi strani pa se muzealci premalo zavedajo, da postanejo 'odgovorni' za varovanje odstranjenih arhitekturnih členov, detajlov, slikarij, ki postanejo s takim posegom premičnine.

⁴² Branka Berce - Bratko, Irena Keršič, Problematika muzeja na otvorenom sa aspekta planerske službe, službe za zaštitu spomenika i muzeja, Zbornik posvetovanja Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd 1984, str. 186. To možnost zagovarjajo tudi Dopolnila k Deklaraciji o muzejih na prostem (glej prispevek Irene Keršič, Dopolnila k Deklaraciji o muzejih na prostem, Etnolog 2 / 2 (LIII), Ljubljana 1992, str. 408.)

⁴³ Odlok o spominskem parku revolucionarnih tradicij občine Domžale, Uradni vestnik občine Domžale 8 / 84 - 11, 4 / 85.

⁴⁴ Varstvo spomenikov XXXIII, Ljubljana 1991, str. 349 - 358.

Udeležba s prispevki⁴⁵ na 14. posvetu Zveze evropskih muzejev na prostem v Rožnovu leta 1990, dodatni pogovori z udeleženci, s tvorci in upravljalci regionalnih in centralnih muzejev na prostem (ki so velikokrat ena in ista oseba), ogledi muzejev na prostem in študij strokovnega gradiva je preusmerilo naša razmišljanja v oblikovanje regionalnih muzejev na prostem, ne pa samo centralnega. Zavedli smo se, da bi le - ti najlaže in najprimerneje uresničili dve pomembni zahtevi:

- avtentičnost, kompleksnost postavitve in
- prikaz raznolike tipike ljudskega stavbarstva.

Po vrnitvi iz ČSFR smo udeleženci posveta strnili moči v oblikovanje skupnega cilja - mreže regionalnih muzejev na prostem. Naša zamisel je bila najprej podprta v konservatorskih vrstah, iz katerih tudi izhajamo trije od štirih udeležencev. Vtise in ugotovitve s posveta, kakor tudi tedanja in načrtovana prizadevanja po oblikovanju mreže regionalnih muzejev na prostem smo predstavili jeseni istega leta na posebnem posvetu Slovenskega etnološkega društva. Naši načrti so bili soglasno sprejeti.

Pobudo po oblikovanju mreže regionalnih muzejev na prostem sta podprla tudi predsednik vlade in minister za kulturo. Slednji je na podlagi naših utemeljitev odobril poseben dolgoročen projekt "Mreža regionalnih muzejev na prostem kot dodatna oblika varovanja nepremične etnološke dediščine" in oblikoval koordinacijski svet za izvajanje projekta, ki usklajuje program in dodeljuje sredstva nosilec izvedbe posameznih muzejev. V svetu so predstavniki naslednjih institucij in društev: Znanstveno raziskovalnega centra - Inštituta za slovensko narodopisje Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ministrstva za kulturo, Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Slovenskega etnografskega muzeja, Slovenskega etnološkega društva, Slovenskega konservatorskega društva in Uprave RS za kulturno dediščino.

Zaprosili smo tudi za odobritev medinstitucionalne raziskovalne naloge, ki sodi v sklop 'Etničnih študij' na Filozofski fakulteti z naslovom "Raziskave za razvoj modelov muzejev na prostem in eko muzeja kot najbolj vidnega elementa regionalne in nacionalne identitete", a smo bili kot edini izvajalci žal zavrnjeni brez obrazložitve.

Slovensko konservatorsko društvo in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju sta v letu 1991 organizirala delovni posvet⁴⁶ z namenom predstavitve našega načrtovanega projekta. Poleg domačih vabljenih predavateljev sta prof. dr. Conrad in prof. dr. Moser predstavila vlogo in pomen muzejev na prostem, svoje dragocene izkušnje pri njihovi postavitvi ter delovanju.

Vzporedno s predstavitvijo projekta strokovni, pa tudi širši javnosti,⁴⁷ smo se etnologi konservatorji kot poglavitni nosilci in izvajalci programa lotili že prvega operativnega sklopa priprave.

V to delovno fazo, izdelavo koncepta mreže regionalnih muzejev na prostem, sodi

⁴⁵ Udeleženci so bili: Irena Keršič (SEM), Silvester Gaberšček, Aleš Hafner (oba še takrat na Zavodu Kranj) in podpisana: Silvester Gaberšček, Das slowenische Freilichtmuseum bei Schloss Krumperk, Zbornik 14. konference Zveze evropskih muzejev na prostem, Rožnov 1991, str. 124 - 127., Irena Keršič, Ideas and questions arising in connection with the establishment of the open - air museum in Slovenia, navedeno delo, str. 128 - 132., Zvezdana Koželj, Freilichtmuseum - Eine zusaetzliche Form des schutzes des unbeweglichen ethnologischen Erbes in Slowenien, navedeno delo, str. 133 - 138.

⁴⁶ Prispevki so objavljeni v Glasniku SED, 32 / 3, Ljubljana 1992.

⁴⁷ Zvezdana Koželj, Formation of the regional open air museum network in the Republic of Slovenia; Zbornik 15. konference Zveze evropskih muzejev na prostem, Stockholm 1993, str. 118 - 121.

izbor lokacij, objektov (z interieri) in izdelava idejnih študij ureditve. Nosilci tega delovnega sklopa so: Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Slovenski etnografski muzej, regionalni zavodi in inštitucije, ki se ukvarjajo z urejanjem prostora.

Večina teže drugega delovnega sklopa bo slonela na pripravi prostorsko investicijske in tehnične dokumentacije za izbrane rešitve v smislu ureditvenih načrtov. V tem delovnem sklopu bo potekalo še posebno tesno sodelovanje s pristojnimi muzeji in organizacijami glede nadaljnjega delovanja muzejev na prostem. Nosilci te faze bodo regionalni zavodi, muzeji in projektantske organizacije.

108

Tretja delovna faza pa bo predstavljala neposreden prenos objektov, dokončno ureditev muzejev na prostem in njihovo delovanje. Nosilci te delovne faze bodo regionalni zavodi, muzeji in neposredni izvajalci del.

Ob predstavitvi teh potrebnih faz moramo opozoriti, da so v pomoč še posebno nastajajočim muzejem na prostem, ne pa že obstoječim, ki jim služijo le bolj kot dodatno opozorilo ob sami njihovi izvedbi in delovanju! Omeniti moramo tudi pomembno dejstvo, da smo si pri načrtovanju regionalnih muzejev na prostem prizadevali, da bi bil njihov upravljalac Slovenski etnografski muzej ali posebne organizacije pod njihovim strokovnim okriljem, ki bi se preobrazile iz lokalnih odborov ali posameznikov, njihovih idejnih in dejanskih nosilcev do njihove postavitve in delovanja.

Od vsega začetka smo se zavzeli za čim večjo strokovnost in organizacijsko usklajenost pri snovanju "Mreže". Zaradi slabih izkušenj iz preteklosti, še posebno glede izbire neustreznih lokacij in vsebine muzejev na prostem, smo se odločili v okviru koordinatorske skupine, t. j. Projektnega sveta, razpisati natečaj za določitev možnih lokacij.

V ta namen sem izdelala posebno gradivo,⁴⁸ ki je bilo poslano v pretres vsem varstvenim organizacijam in desetim občinam, za katere smo domnevali, da lahko predlagajo še dodatne lokacije. Izoblikoval se je naslednji seznam: Rogatec, Sečovelje, Pleterje (kot obstoječe) in Rači dvor, Brdo pri Kranju in Log v Trenti (kot načrtovane). Slednja žal ni šla v realizacijo zaradi odločnega nasprotovanja domačinov.

V razpisnem gradivu je bila uvodoma predstavljena kratka oznaka razvoja, pomena in bistva muzejev na prostem v Evropi ter v Sloveniji tako v preteklosti, kakor tudi danes. V utemeljitvi projekta sem predstavila definicijo⁴⁹ in vse najpomembnejše naloge⁵⁰ muzejev na prostem, ki so predvsem ohranitev in predstavitev objektov in območij ljudskega stavbarstva (cilj konservatorske in muzejske dejavnosti) s poudarjeno

⁴⁸ Zvezdana Koželj, Mreža regionalnih muzejev na prostem kot dodatna oblika varovanja nepremične etnološke dediščine, Glasnik SED 32 / 3, Ljubljana 1992, str. 23 - 27.

⁴⁹ MNP je znanstveno načrtovana, vođena in nadzorovana ustanova, ki na izbranem zemljišču prikazuje način poselitve, graditve stavb, življenja, gospodarjenja v določeni kulturi, še posebno v primerjalnem smislu (tako na podeželju, kakor v mestih; tako v predindustrijskem, kakor tudi že v industrijskem obdobju). Odprt mora biti za javnost. Je za znanstvene in izobraževalne namene. Po 3. čl. ICOM - ovih pravil dobiček ne sme postati glavni namen ustanove. Več o tem Irena Keršič, Dopolnila k Deklaraciji o muzejih na prostem, Etnolog 2 / 2 (LIII), Ljubljana 1992, str. 405 - 415.

⁵⁰ Naloga MNP je zbirati in predstavljati stavbe na posebej za ta namen izbrana mesta, kjer bi jih opremili s pripadajočo opremo in vzdrževali - ter varovanje in ohranjanje ljudskega izročila, ne pa stavb v smislu skladiščenja, ki jih ne moremo zavarovati drugače. Več o tem v prispevku Irene Keršič, Mreža regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji in ICOM - ova Deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1957, Etnolog 1 (LII), Ljubljana 1991, str. 227 - 234.

pedagoško - vzgojno funkcijo. Še posebno sem poudarila, da mora muzej na prostem prikazovati v čim izdatnejši meri življenje v preteklosti, še posebno gmotno in kolikor se da družbeno in duhovno kulturo, kar bi v mnogočem doprineslo k zorenju sodobne nacionalne zavesti. Tu najdejo vir raziskovalnega dela naslednje stroke: kmetijstvo (v najširšem smislu), etnologija (preučevanje načina življenja), zgodovina arhitekture in tehnike, drobno gospodarstvo, še posebno pa šolstvo in turizem. Le - te dejavnosti praviloma sodelujejo pri njihovi postavitvi in oživitvi. Izpostavila sem tudi pomen ekološkega vidika gospodarjenja, predstavitev starih znanj in obrti (tako za postavitev in redno vzdrževanje objektov, kakor za predstavitev življenja in dela) ter primerno, čimbolj strokovno podprto tržno naravnost delovanja. Kljub temu, da takrat še nismo v celoti poznali ICOMove Deklaracije in njenih dopolnil⁵¹, lahko ugotovim, da smo smiselno upoštevali vse njune bistvene vsebinske sestavine.

Iz izkušenj vemo, da so gonilna sila takih in podobnih akcij posebni lokalni odbori (kot npr. v Rogatcu), sestavljeni iz muzejskih in konservatorskih delavcev ter zagnancev iz neposrednega okolja. Kot dober primer lahko navedem 'model' Kobariškega muzeja, kjer se je organizacijski odbor prelevil v muzejske delavce s tržno zasnovanim delovanjem.

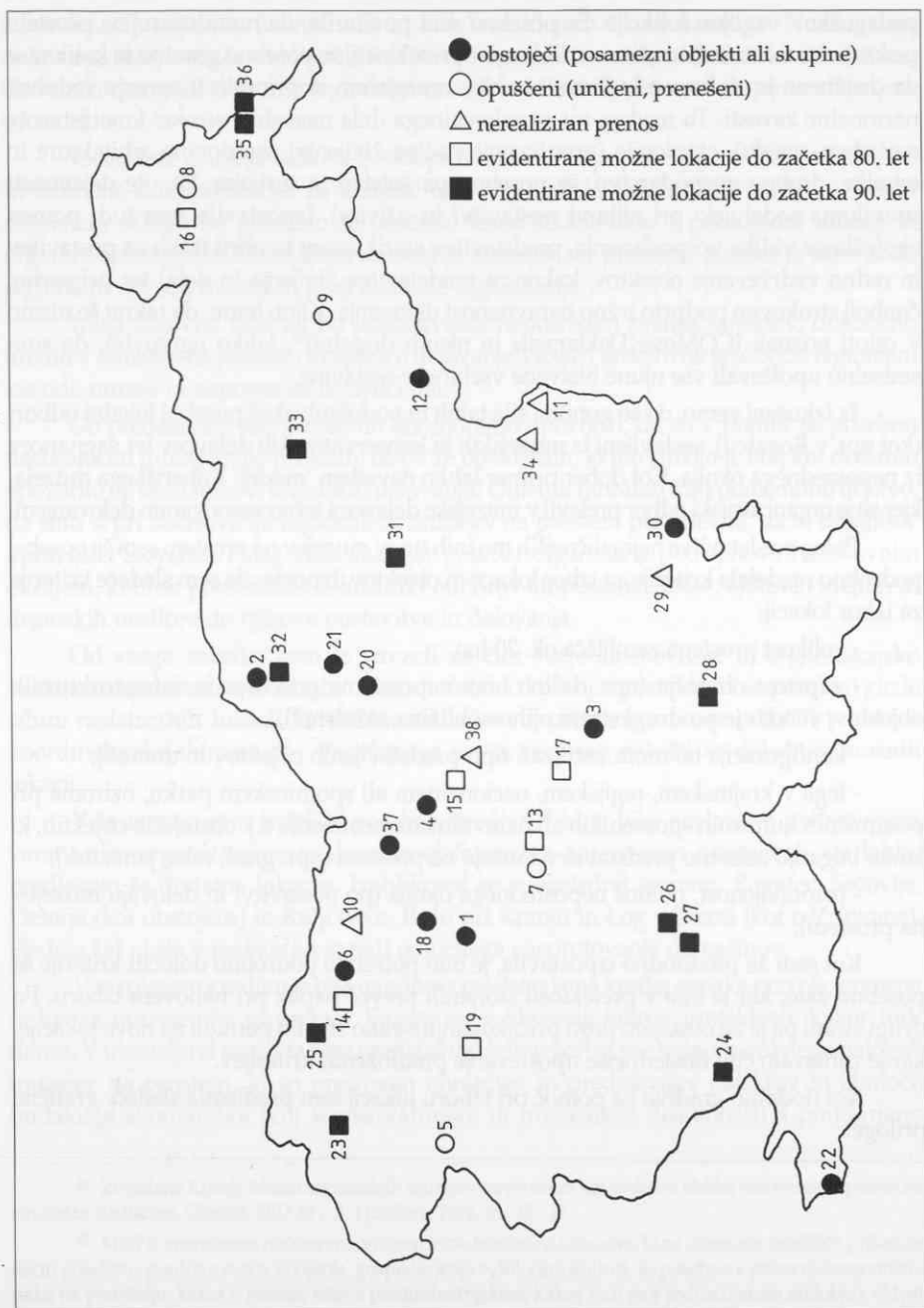
Poleg predstavitve najrazličnejših možnih tipov muzejev na prostem sem še posebej podrobno razdelala kriterije za izbor lokacij in objektov. Izpostavila sem sledeče kriterije za izbor lokacij:

- velikost prostega zemljišča ok. 20 ha;
- zaprtost območja (npr. dolina brez neprimerne poselitve in infrastrukturnih objektov; vendar je po drugi strani njihova bližina zaželena!);
- konfiguracija tal mora ustrezati tipu predstavljenih objektov in domačij;
- lega v krajinskem, regijskem, nacionalnem ali spominskem parku; oziroma pri posamičnih kulturnih spomenikih ali naravnih znamenitostih, t. j. obstoječih objektih, ki lahko bogatijo celostno predstavitev muzeja na prostem (npr. grad, reka, jama itd.);
- pripravljenost, pomoč neposrednega okolja (po postavitvi in delovaju muzejev na prostem).

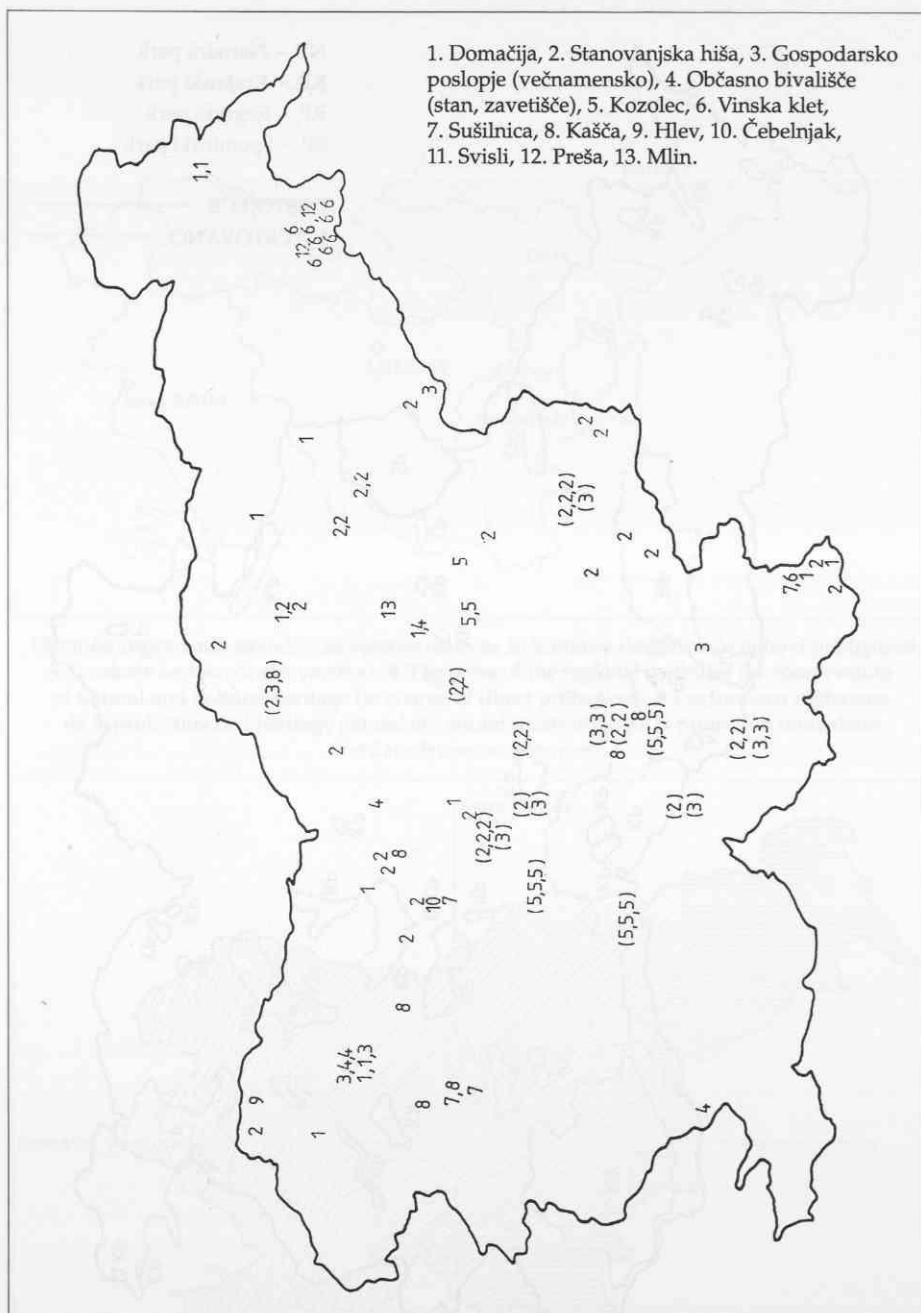
Kot sem že predhodno izpostavila, je bilo potrebno podrobno določiti kriterije še posebno zato, ker je bilo v preteklosti storjenih preveč napak pri njihovem izboru. Po drugi strani pa je že obstajalo proti pričakovanju veliko število ponudb za nove lokacije, kar je zahtevalo čim doslednejše upoštevanje predloženih kriterijev.

Kot dodatno gradivo za pomoč pri izboru lokacij sem predložila sledeče grafične priloge:

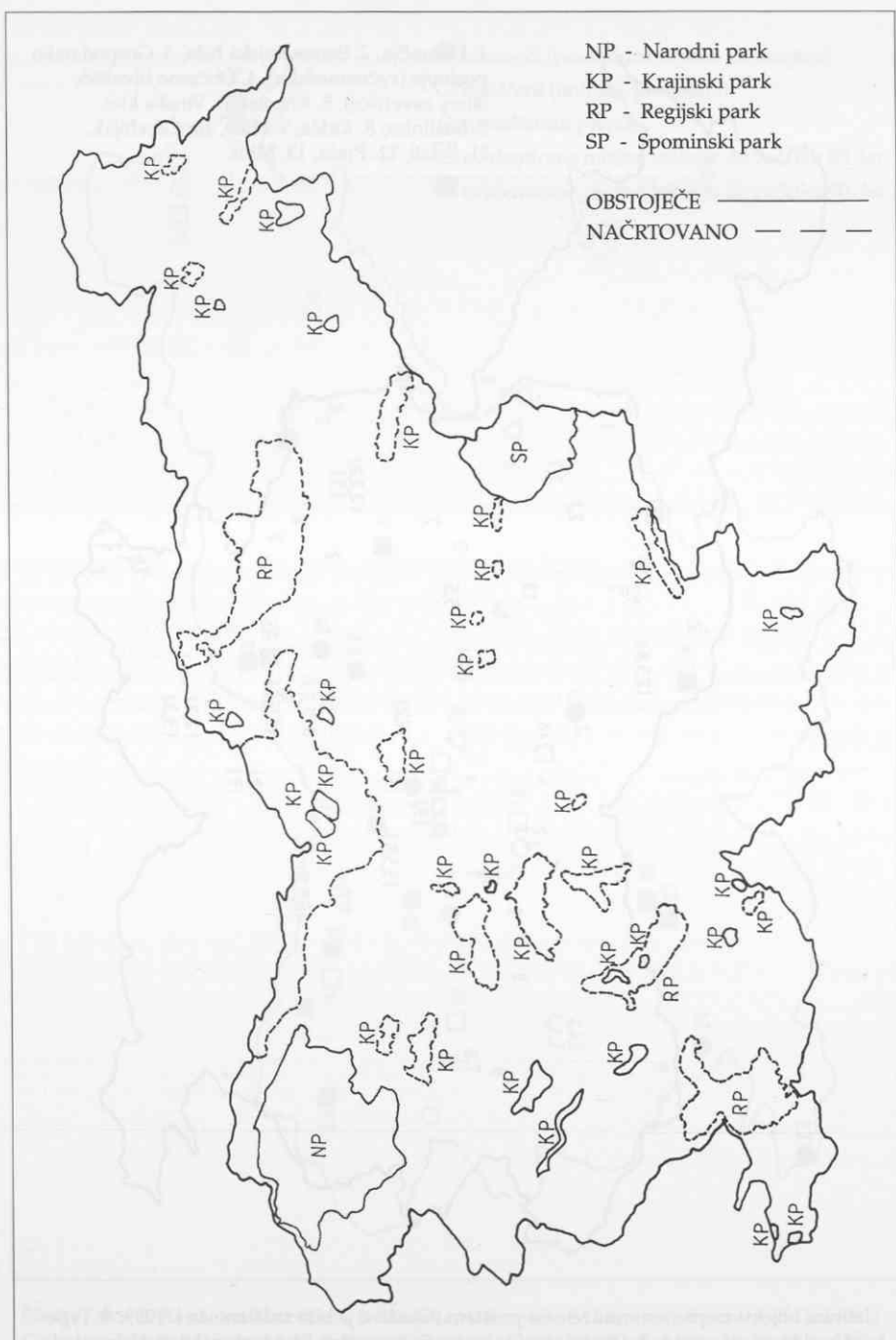
⁵¹ Več o tem v navedenih člankih v opombah 46 in 47.

Škofja Loka, 2. Ravne na Koroškem, 3. Muljava, 4. Kamnik, 5. Tolmin, 6. Breznica, 7. Ljubljana - Cerkovni grad, 8. Bobri na Muri, 9. Ptuj, 10. Tržič, 11. Kunšperk, 12. Rogatec, 13. Ljubljana (Čad, Bokalce), 14. Bled, 15. Volčji potok, 16. Murska Sobota, 17. Podsmreka, 18. Stražišče, 19. Bolnica Franja, 20. Mozirje - Savinjski Gaj, 21. Zavodnje, 22. Sečovelje, 23. Trenta, 24. Vilenica, 25. Srednja Radovna, 26. Rakov Škocjan, 27. Cerkniško jezero, 28. Suha Krajina - Retje, Nova vas, Hrib, 29. Stari grad pri Otočcu, 30. Pleterje, 31. Šmartinsko jezero pri Celju, 32. Ivarčko jezero, 33. Šmartno na Pohorju, 34. Podsreda, 35. Lendava, 36. Uj' Tomasz, 37. Brdo pri Kranju, 38. Krumperk.

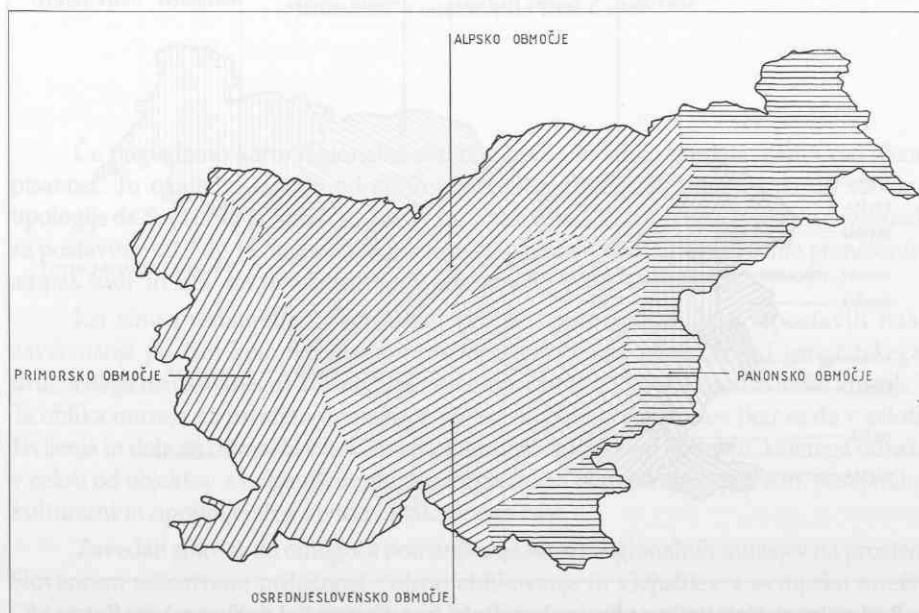
Izbrani objekti za prenos v muzeje na prostem (Gradivo je bilo izdelano že l. 1989: ♦ Types of buildings selected to be transferred to open air museums (the material was elaborated as early as 1989) ♦ Les objets choisis pour la transmission dans les musées de plein air. (Le matériel a été déjà préparé en 1989)

Takratna območja varstva naravne dediščine. ◆ The natural heritage conservation areas of the period referred to. ◆ Les régions de la protection de l'héritage naturel existant à cette époque-là.

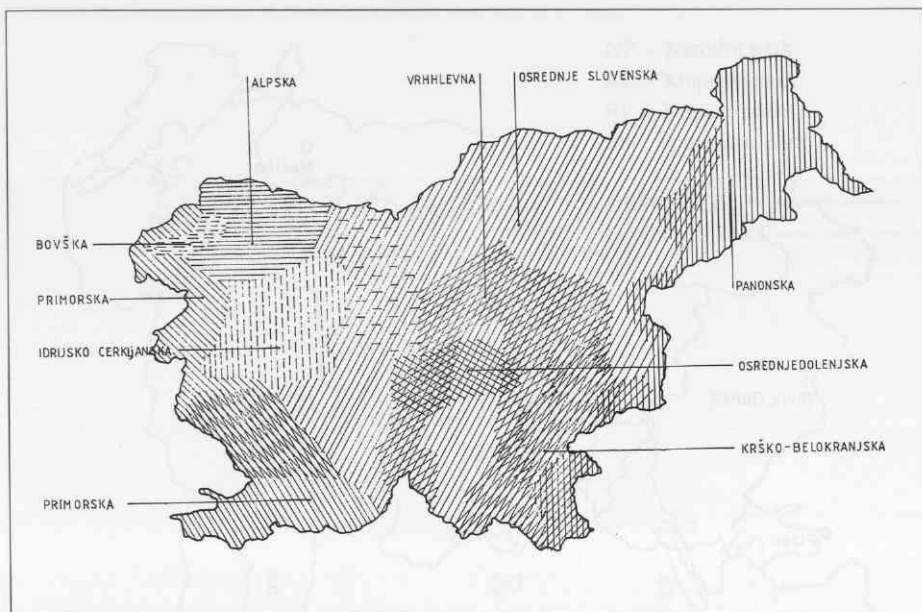

Območja regionalnih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine (v njihovi pristojnosti je izvajanje neposrednega varstva). ♦ The areas of the regional institutes for conservation of natural and cultural heritage (in charge of direct protection). ♦ Les bureaux régionaux de la protection de l'héritage naturel et culturel (l'exécution de la protection immédiate est dans leurs compétences).

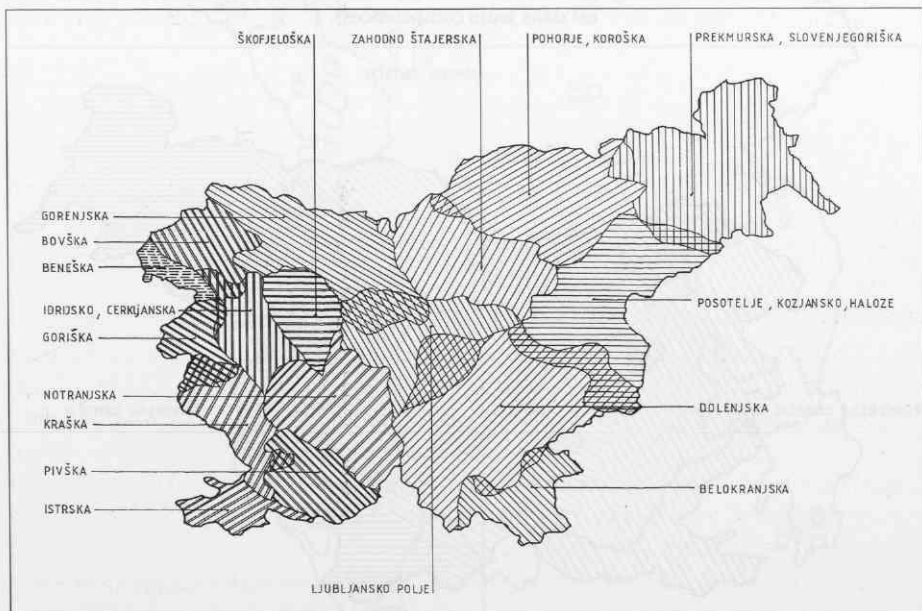

Slovenska etnološka območja po »Slovenskem ljudskem izročilu«. ♦ Slovenia's ethnological regions according to "Slovene folk traditions". ♦ Les régions ethnologiques selon "Slovensko ljudsko izročilo".

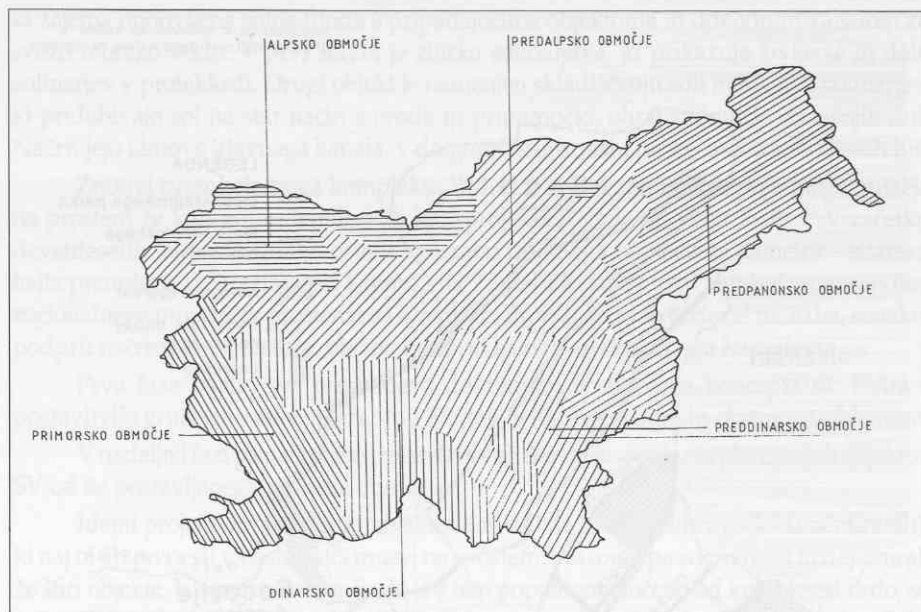
- Alpsko / - Primorsko / - Osrednjeslovensko / - Panonsko

Regionalna stavbna tipika na Slovenskem; Melik Anton, Slovenija 1, Ljubljana 1963. ♦ Regional types of architecture in Slovenia; Anton Melik, Slovenija 1, Ljubljana 1963. ♦ Les types régionaux des bâtiments de Slovénie Melik Anton, Slovenija 1 Ljubljana, 1963.

Regionalna stavbna tipika na Slovenskem; Sedej Ivan, Stavbni tipi na Slovenskem; Razvoj in urejanje vasi na Slovenskem, UI SRS, Ljubljana 1980. ♦ Regional types of architecture in Slovenia; Ivan Sedej, Stavbni tipi na Slovenskem; Razvoj in urejanje vasi na Slovenskem (Types of buildings in Slovenia; Development and arrangement of villages in Slovenia), UI SRS, Ljubljana 1980. ♦ Les types régionaux des bâtiments de Slovénie Sedej Ivan, Stavbni tipi na Slovenskem; Le développement et l'arrangement du village de Slovénie, J.O. SRS Ljubljana, 1980.

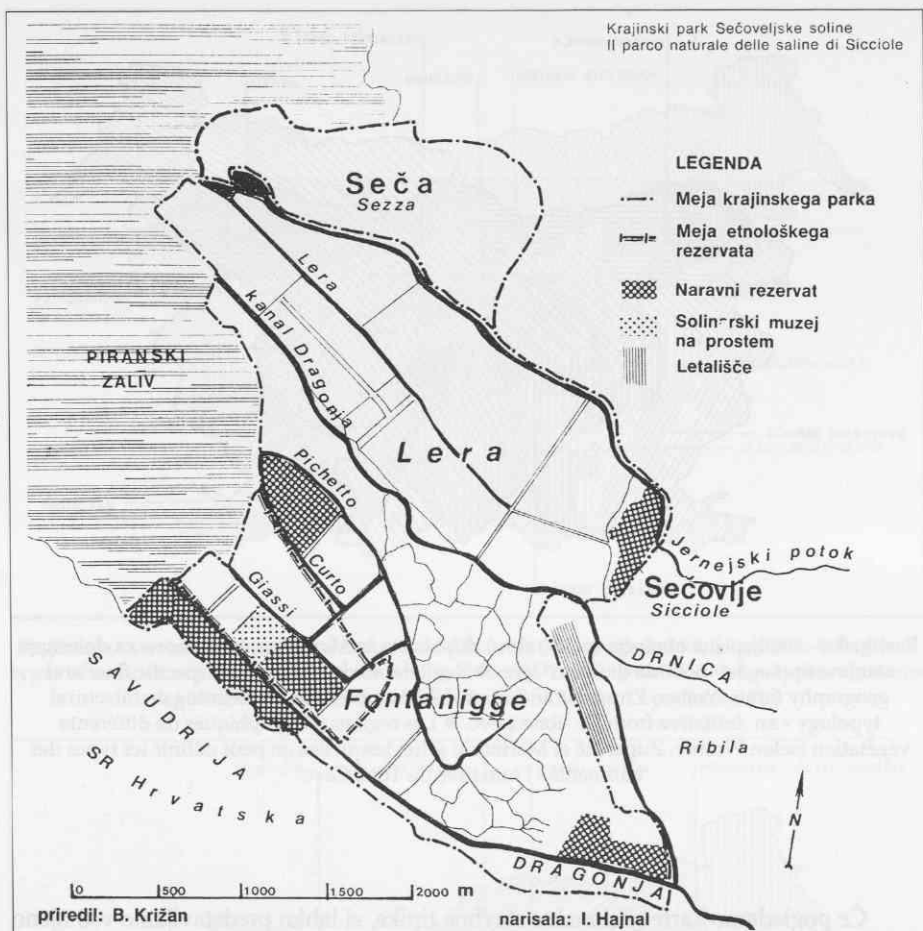

Rastlinska - zemljepisna območja (po Wrabru, Zupančiču in Marinčku) kot osnova za določanje stavbne tipologije - pobuda dr. Tone Cevc. ♦ Regional division based on specific flora and geography (after Wraber, Zupančič and Marinček) as a premise for defining architectural typology - an initiative from Dr. Tone Cevc. ♦ Les régions géographiques de différente végétation (selon Wraber, Zupančič et Marinček) selon lesquelles on peut définir les types des bâtiments - l'initiative de Tone Cevc.

Če pogledamo karte regionalne stavbne tipike, si lahko predstavljamo vso njeno pisanost. Tu najdemo razpon od štirih generalnih etnoloških območij pa do stavbne tipologije dr. Sedeja, ki je "izluščil" kar 17 različnih tipov. V začetku smo se celo zavzemali za postavitev od 7 do 14 regionalnih muzejev na prostem vseh tipov, ne samo prenešenih, ampak tudi 'in situ' ter rekonstruiranih oziroma njihovih kombinacij.

Ko smo predstavljali načrtovani projekt, smo še posebno izpostavili naše zavzemanje po čim kompleksnejšem pristopu pri izboru izhodišč (od geografskega, družbenega do časovnega) in aktivnejšo vsebino v smislu "živeče zgodovinske kmetije". Ta oblika muzeja na prostem pomeni po vsebinski plati predstavitev (kar se da v celoti) življenja in dela na domačiji v nekem izbranem zgodovinskem obdobju, katerega odraža v celoti od objektov z notranjščinami do pripadajočih obdelovalnih površin, posejanih s kulturami in opremljenih z živino iz takratnega časa.

Zavedali smo se, da omogoča pomanjkanje Mreže regionalnih muzejev na prostem Slovencem edinstveno priložnost - njeno oblikovanje in vključitev v evropsko mrežo. Ob srečevanju z vsemi težavnostmi in strokovnimi odgovornostmi smo se (poleg združevanja lastnih moči) obrnili tudi na Komite za varstvo kulturne dediščine pri Evropskem svetu za strokovno pomoč. Skupno smo hoteli organizirati delavnico, ki bi jo izvedli na primeru prvega realiziranega muzeja na prostem. Le tako bi skušali najprimerneje razčistiti vse probleme in nejasnosti ob neposrednem prenosu, postavitvi

Kopija karte Sečovelskih solin je bila povzeta po publikaciji: Sečovelske soline včeraj - danes - jutri, Katalog št. 5 Pomorskega muzeja Sergej Mašera Piran, Piran 1987, str. 33. ♦ Map of the Sečovlje Salt-Works; source Sečovelske soline včeraj - danes - jutri, (The Sečovlje Salt-Works, present, past and future), Catalogue no. 5, The Sergej Mašero Marine Museum in Piran, Piran 1987 p. 33. ♦ La copie du plan des marais salants de Sečovlje tirée de la publication « Marais salants de Sečovlje hier - aujourd'hui - demain ». Catalogue no. 5 du Musée maritime Sergej Mašera Piran, Piran 1983, p. 33.

objektov, oblikovanju novih vsebin, trženju, organiziranju in vodenju. Spoznanja in izkušnje delavnice bi v veliki meri znatno olajšale nadaljnje delo pri postavitvi drugih muzejev na prostem. Delavnica je bila zaradi nasprotovanja kolegov žal odpovedana.

V nadaljevanju teksta bom na kratko predstavila posamezne regionalne muzeje na prostem po vrsti glede na njihove začetke postavitve in problematiko izvajanja celotnega projekta.

Zamisel muzeja solinarstva v Sečovljah, ki jo je sprožil dr. Miroslav Pahor, so po skoraj dveh desetletjih izpeljali Pomorski muzej Sergej Mašera Piran, DO Droga Portorož - obrat Soline in Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran.⁵² V okviru krajinskega parka se nahaja v območju etnološkega rezervata Muzej solinarstva,

ki zajema obnovljena solna fonda s pripadajočima objektoma in dovodnim kanalom za svežo morsko vodo. V prvi stavbi je zbirka solinarstva, ki prikazuje življenje in delo solinarjev v preteklosti. Drugi objekt je namenjen skladiščenju soli in bivanju solinarjev, ki pridobivajo sol na star način z orodji in pripomočki, ohranjenimi do današnjih dni. Načrtujejo obnovo glavnega kanala, v dolgoročnem smislu pa še ostalih solinarskih hiš.

Znotraj protokolarnega kompleksa Brdo⁵³ je zrasel zametek regionalnega muzeja na prostem že koncem sedemdesetih let; sprojektiral ga je dr. Peter Fister.⁵⁴ V začetku devetdesetih let je s pripravo osnov za izrabo celotnega območja ta zametek - sitarska bajta prenešena iz Stražišča pri Kranju - na Zavodu Kranj sprožil zamisel za postavitev regionalnega muzeja na prostem za Gorenjsko. Projekt, ki bi se raztezal na 20 ha, so takoj podprli načrtovalec prostora, občina in upravljalec protokolarnega kompleksa.

Prva faza postavitve predvideva dopolnitev obstoječega koncepta dr. Fistra s 117
postavitvijo gručaste vasi v smeri proti Srednji Beli s kajžarskim in obrtnim ambientom.

V nadaljnji fazi pa načrtujejo postavitev večje kmetije v celku in planšarskih objektov SV od že postavljenega vaškega območja.

Idejni projekt obravnava 21 objektov (od njih je 19 arhitekturno dokumentiranih), ki naj bi jih prenesli v nastajajoči muzej na prostem. Sčasoma pa so prenesli in deponirali že štiri objekte. V ograjeno območje, ki je s tem popolnoma ločeno od kompleksa Brdo, so postavili kozolec iz Studorja, v letu 1996 pa nameravajo postaviti domačijo iz Srednje Bele.

Akcijo prestavitve objektov na novo lokacijo blizu osnovne šole v Rogatcu vodi Društvo za ureditev muzeja na prostem Rogatec ob strokovni pomoči Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje že od leta 1981.⁵⁵ Najprej so prenesli leseno, pritlično stanovanjsko hišo, rojstno hišo pesnika Jožeta Šmita iz Tlak št. 58, ki je nastala v začetku 19. stoletja. Sočasno je potekala prestavitve gospodarskega poslopja - stале iz Rjavice št. 27. V letu 1985 je bila izvedena postavitev dvojnega kozolca - toplarja, ki so ga prepeljali iz Malega Tabora s Hrvaške. Z dograditvijo upravne zgradbe, čebelnjaka, svinjaka, stranišča, zelenjavnega vrta in "pušlšanka", z zasaditvijo vinske trte in sadnega drevja je bila zaključena prva faza izgradnje muzeja na prostem. Druga faza razvoja predvideva širitev proti SZ, kar bi pomenilo petkratno povečanje muzejskih površin, njihov odkup in rekonstrukcijo Mordejeve kovačnice iz Dobovca. Poglavitna programska usmeritev muzeja na prostem, strogo deljenega v "muzejski" in "turistični" del, vsebuje vrsto dejavnosti, ki so ali še bodo osnova njegovega gospodarskega in kulturnega življenja. Le - te so prezentacija dediščine, stanovanjske opreme in materialnih oblik gospodarstva do srede 20. stoletja; ohranjevanje kulturnega izročila in promocija kulturne dediščine;

⁵² Sečoveljske soline včeraj - danes - jutri, Katalog št. 5 Pomorskega muzeja Sergej Mašera Piran, Piran 1987
Muzej solinarstva, Katalog št. 7 Pomorskega muzeja Sergej Mašera Piran, Piran 1992

Eda Benčič - Mohar, Muzej solinarstva, Po poteh ljudskega stavbarstva Slovenije, Ljubljana 1994, str. 24 - 26.

⁵³ Silvester Gabersček, Muzej na prostem na Brdu pri Kranju, Glasnik SED 32 / 3, Ljubljana 1992, str. 29 - 34.

⁵⁴ Peter Fister, O slovenskem muzeju arhitekture, Glasnik SED 32 / 3, Ljubljana 1992, str. 15 - 22.

⁵⁵ Vito Hazler, Muzej na prostem Rogatec, Glasnik SED 33 / 1, Ljubljana 1993, str. 10 - 21.

Isti, Muzeji na prostem v Sloveniji, Traditiones XXII, Ljubljana 1993, str. 121 - 126.

Isti, Rogatec, Varstvo naravne in kulturne dediščine v letu 1993, Ljubljana 1994, str. 54 - 55.

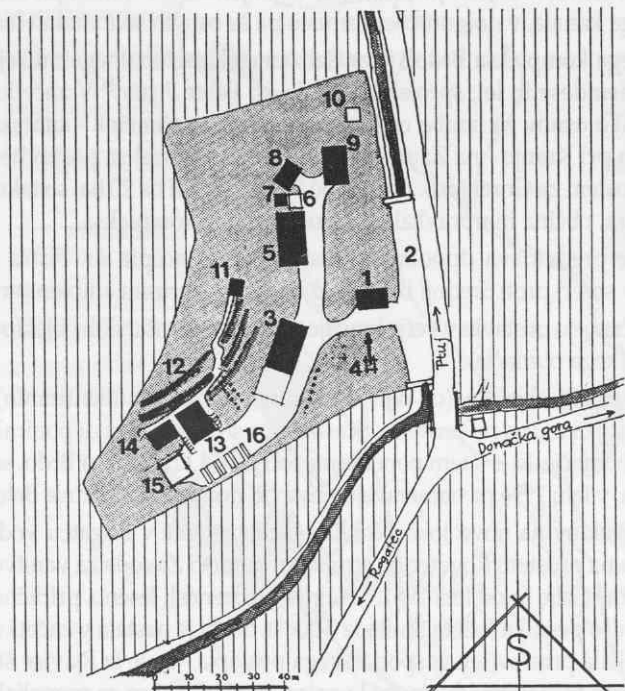
Muzej na prostem Rogatec, Po poteh ljudskega stavbarstva Slovenije, Ljubljana 1994, str. 92 - 93.

Vito Hazler - Zvezda Koželj, Muzej na prostem (zloženka), Rogatec 1995.

Ista, Projekt religioznih dejavnosti na primeru Muzeja na prostem Rogatec, Varstvo spomenikov 37 (v tisku).

Legenda:

- 1 muzejska pisarna
- 2 parkirišče
- MUZEJSKI DEL
- 3 stanovanjska hiša z zelenjavnim vrtom
- 4 vodnjak
- 5 gospod. posl. (štala)
- 6 gnojišče
- 7 leseno stranišče
- 8 svinjak (štalunci)
- 9 kozolec
- 10 apnena jama
- 11 čebelnjak
- 12 brajde, trta divjerodnica
- TURIST.-GOST. DEL
- 13 hiša "puščank"
- 14 stranišče za obiskovalce
- 15 oder
- 16 klopi in mize

Muzej na prostem ROGATEC

dec. 1992
[Signature]

Kopija karte Muzeja na prostem Rogatec je povzeta iz arhiva Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje. ♦ Map of Rogatec Open-Air Museum; source: The Celje Institute for conservation of natural and cultural heritage. ♦ La copie du plan du Musée de plein air de Rogatec, tirée des archives du Bureau pour la protection de l'héritage naturel et culturel de Celje.

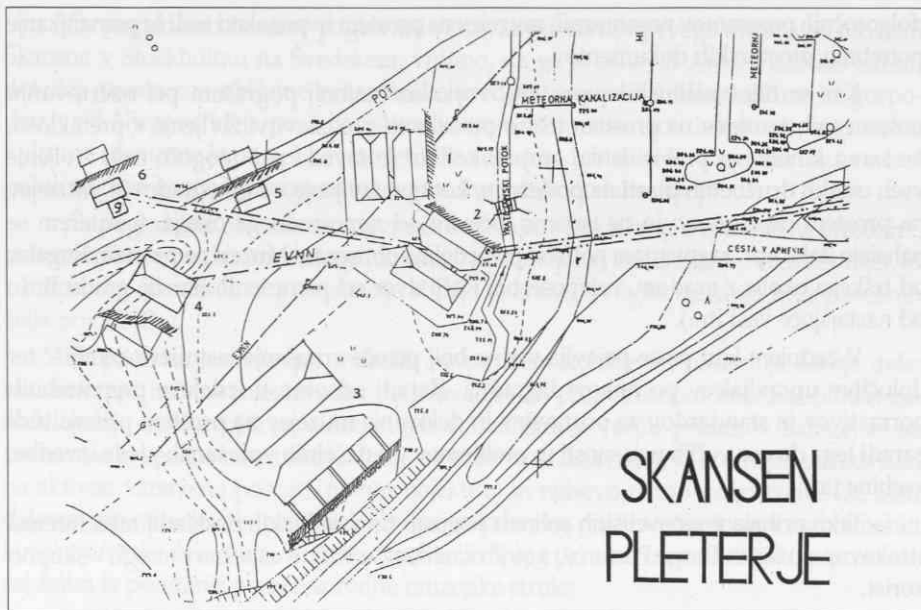
oblikovanje lastne in krajevne turistične ter kulturne ponudbe.

Muzej na prostem, domačija dobro stoječega kmeta, predstavlja zaenkrat edini primer dobro organiziranega in strokovno izvedenega muzejskega varstva ljudskega stavbarstva, ki igra zmeraj bolj pomembno vlogo v krepitevi kulturne zavesti v najširšem smislu in pri širjenju prizadevanj po ohranjanju stavbne dediščine.

Na pobudo kartuzije Pleterje, ki je želela koncem osemdesetih let preusmeriti svojo informativno - prodajno službo stran od samostana, so bili v nastajajoči regionalni muzej na prostem⁵⁶ prenešeni trije leseni objekti: Kegljevičeva hiša iz bližnjega naselja Ostrog - 1, stanovanjska hiša iz Mihovega - 2 in kozolec toplar - 3. Kegljevičeva hiša, ki je nastala

⁵⁶ Dušan Strgar, Ponovna postavitve lesene hiše Ostrog 26, Glasnik SED 32 / 2, Ljubljana 1992, str. 43 - 44.

Isti, Apnenik - Muzej na prostem, Po poteh ljudskega stavbarstva Slovenije, Ljubljana 194, str. 76 - 77.

Kopija karte Muzeja na prostem Pleterje je povzeta iz arhiva Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. ♦ Map of Pleterje Open-Air Museum in Pleterje; source The Novo Mesto Institute for conservation of natural and cultural heritage. ♦ La copie du plan du Musée de plein air de Pleterje, tirée des archives du Bureau pour la protection de l'héritage naturel et culturel de Novo mesto.

leta 1833, je namenjena muzejski in izobraževalni dejavnosti. Drugi stanovanjski objekt je načrtovan za sprejemni prostor kartuzije in predstavitvi domačih obrti iz tamkajšnjega območja. Načrtujejo še predstavitev gospodarskega poslopja - 4, svinjakov - 5, sušilnice - 6 in vodnjaka, ureditev okolice in posaditev sadnega drevja.

Na SZ robu Maribora leži pod obronki vinorodnih gričev Račji dvor, dvorec nekdanjega Admontskega samostana. Grajski objekt z okolico, kjer stoji tudi še živeča kmetija, predstavlja ustrezno lokacijo za postavitev muzeja na prostem⁵⁷, ki je v nastajanju na osnovi že izdelanega ureditvenega načrta, ki pomeni pogoj za vsa nadaljnja dela. Vinogradniški dvorec je bil pri načrtovanju vsebine (kakršna je bila tudi njegova vloga v preteklosti) določen za osrednji objekt z upravno, informacijsko, gostinsko in muzejsko vlogo. V grobem so poglobljena sanacijska dela na dvorcu končana, dela se usmerjajo na predstavitev treh regij s pripadajočimi tremi tipi domačij z Dravskega polja, Slovenskih goric in Pohorja s Kozjakom. Prenešana je že želarija, sedaj načrtujejo prenos domačije z Remšnika. Pri predstavitvi nekdanjega življenja in dela, še posebno starih vinogradniških, poljedelskih in sadjarskih kultur in živinoreje, bo odigrala osrednjo vlogo bližnja kmetijska šola.

Poleg problemov, ki so prisotni že ves čas izvajanja projekta in zadevajo še vedno ne dovolj usklajeno delovanje konservatorjev in muzealcev, obstaja tudi nejasnost

⁵⁷ Jelka Skalicky, Račji dvor, Varstvo naravne in kulturne dediščine v letu 1993, Ljubljana 1994, str. 56 - 57.

Muzej na prostem Račji dvor, Bilten št. 1, Maribor 1995.

Muzej na prostem Račji dvor, Bilten št. 2, Maribor 1996.

dolgoročnih programov posameznih muzejev na prostem in ponekod tudi še pomanjkanje potrebnih prostorskih dokumentov.

Kar se tiče vsebinskih vprašanj, vsekakor najbolj pogrešam pri načrtovanju posameznih muzejev na prostem težnje po celoviti predstavitvi življenja v preteklosti; ne samo kmečkega prebivalstva, ampak kolikor je seveda pač mogoče tudi življenje vseh ostalih družbenih plasti na podeželju, kot npr. življenje v trgih, gradovih. Muzejev na prostem ne moremo in ne smemo ločevati od neposrednega okolja, v katerem se nahajajo (tako npr. zagovarjam potrebo po nedeljivi obravnavi Muzeja na prostem Rogatec od trškega okolja z gradom, veleposestva Račji dvor od prenešenih kmetij, gradu Brdo od nastajajoče vasi itn.).

120

V zadnjem letu pa se pojavlja vedno bolj pereče vprašanje lastništva zemljišč ter določitev upravljalcev po njihovi izgradnji. Zaradi odsotnosti izdelave prepotrebnih normativov in standardov za postavitev in delovanje muzejev na prostem prihaja tudi zaradi tega do vse večjih nejasnosti in problemov pri načelnih vprašanjih glede izvedbe, vsebine itd.

Tako prihaja v sečoveljskih solinah pogosto do vsebinskih neskladij med interesi strokovne službe in Droge Portorož, a so jih zaenkrat še vedno uspešno presegli v skupno korist.

Pri muzeju na prostem Brdo pri Kranju je pglavitni problem lastništvo nekdanjih družbenih zemljišč, ki so sedaj v rokah Sklada zemljišč in gozdov Republike Slovenije pri Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo. Sklad jih tudi noče prenesti v last Ministrstva za kulturo, ki bi jih oddal v nastajajoči Spomeniški sklad.

Enak problem lastništva zemljišč, ki bi jih želeli še razširiti, se pojavlja tudi pri muzeju na prostem v Rogatcu. Ob pomanjkanju ureditvenega načrta obstajajo trajne nejasnosti tudi v razumevanju med dosedanjim nosilcem dejavnosti - Društvom za ureditev muzeja na prostem Rogatec in Muzejem novejšje zgodovine iz Celja, ki se poteguje za to vlogo.

Pri muzeju na prostem Pleterje se zaenkrat še dodeluje detajlna vsebina med kartuzijo Pleterje in Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Prav tako se potegujejo za prevetritev previsoko ovrednotene kategorije zemljišča.

Ob izdelanem ureditvenem načrtu in programu izvedbe in vsebine ostaja pri Muzeju na prostem Račji dvor zaenkrat še nerešen problem lastništva zemljišč, ki je v lasti Ministrstva za šolstvo in šport in ga tudi ne želi prodati Mestni občini Maribor. Zaradi tega so vsa dela na izvedbi muzeja na prostem ustavljena.

Uspešno rešitev končne izvedbe in delovanja projekta Mreže regionalnih muzejev na prostem vidim zaenkrat le v okviru rednega delovanja Slovenskega etnografskega muzeja kot njegove dodatne dejavnosti, kar bi v mnogočem pomenilo tudi razrešitev nastalih problemov (kot npr. kadri, lastništvo, dodelava vsebine). To utemeljujem v nadaljevanju.

Le strokovni nadzor Slovenskega etnografskega muzeja nad posebnimi strokovnimi organizacijami, ki bi upravljale z muzeji na prostem, bi ne bil dovolj dolgoročno uspešen in strokovno poglobljen. Ustanovitev posebne samostojne organizacije, ki bi upravljala z vsemi muzeji na prostem - zaradi nedeljivosti in celovitosti muzejske prezentacije v klasičnem smislu in le - te v muzejih na prostem, ki bi jo lahko izvedla le osrednja etnološka ustanova, tako po strokovni, organizacijski in ne nazadnje po logični plati - prav gotovo ne pride v poštev.

Če pogledamo že samo poglavitni vzrok za postavitev prvega muzeja na prostem Skansna v Stockholmu na Švedskem, vidimo, da ga je osnoval Artur Hazelius zaradi dotedaj neustrezne običajne muzeološke predstavitve podeželske kulture in gospodarstva.⁵⁸ Njegova ideja po muzejskem varstvu in predstavitvi lokalne in regionalne kulturne identitete je po več kot sto letih še vedno sodobna in se v zadnjem času v fazi političnega in gospodarskega združevanja Evrope še dodatno krepi.

Če pogledamo oba teksta osnovne in dopolnjene Deklaracije o muzejih na prostem⁵⁹, vidimo njihove poglavitne naloge (zbiranje, predstavljanje, opremljanje, vzdrževanje), ki z namenom ohranitve in prezentacije služijo znanosti in izobraževanju brez posebnih želja po dobičku.

Še posebno je treba pri muzejih na prostem upoštevati naslednje nivoje dela: raziskovanje, načrtovanje, izvedba in delovanje. Ob prepotrebem interdisciplinarnem sodelovanju strokovnjakov vidim v teh aktivnostih v večini primerov naloge, ki so prvenstveno vezane na muzejsko in ne na varstveno dejavnost, ki je omejena predvsem na aktivne varstvene posege (prenos objektov) in njihovo redno vzdrževanje (že med delovanjem muzejev na prostem). Ob tem nikakor ne mislim popolnoma razbremeniti konservatorske dejavnosti od vseh dosedanjih nalog pri osnovanju muzejev na prostem, saj želim le poudariti pomen sorodne muzejske stroke.

O vlogi raziskovanja, ki je tudi ena od temeljnih muzejskih, ne pa varstvenih nalog, ki je osnova za vse nadaljnje delo, bi poudarila pomembno zahtevo dopolnjene Deklaracije⁶⁰, da je potrebno raziskati celotno ljudsko kulturo, vse zgodovinske in družbene procese v najširšem smislu. Le na osnovi detajlnih raziskav lahko ustrezneje določimo program muzeja na prostem, kjer lahko ustrezneje kot v klasičnem muzeju razložimo obiskovalcem povezanost med načinom gospodarjenja in življenja v preteklosti, spremembe teh načinov in njihov vpliv na naše sedanje življenje.

BESEDA O AVTORICI

Zvezdana Koželj je na Filozofski fakulteti študirala etnologijo in umetnostno zgodovino, kjer je leta 1979 tudi diplomirala. Leta 1982 se je zaposlila na Ministrstvu za kulturo, Upravi Republike Slovenije za kulturno dediščino (takratnem Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine), kjer kot svetovalka direktorja za varstvo etnološke dediščine opravlja izbrane naloge s področja teorije, raziskovanja, dokumentiranja in popularizacije ljudskega stavbarstva in podeželja. Svoje delovanje je poudarjeno usmerila na strokovno povezovanje, zakonodajno problematiko in mednarodno strokovno sodelovanje.

ABOUT THE AUTHOR

Zvezdana Koželj studied ethnology and art history at the Faculty of Arts and took her degree in 1979. In 1982 she joined the staff of the Cultural Heritage Office (Ministry for Culture) and became adviser to the director for conservation of ethnological heritage. In this function she carries out selected tasks related to the theory, research, documentation and popularisation of folk architecture and the countryside. She especially focuses on interdisciplinary connections, legislation and international professional co-operation.

⁵⁸ Palm Biornstad, Westberg, Skansen - Stockholm, A short guide for visitors, Stockholm 1988.

⁵⁹ Glej navedena članka Irene Keršič v točki 51.

⁶⁰ Irena Keršič, *Dopolnila...*, str. 408.

SUMMARY

A NETWORK OF REGIONAL OPEN-AIR MUSEUMS IN SLOVENIA

The author presents a survey of how the efforts to achieve an ethnographic museum in premises of its own developed, how they were (and are) connected and of their interdependence. She links these efforts to the ideas and initiatives related to the establishment of open-air museums (which go back quite far in Slovenia) envisaged as the most appropriate vehicles for presenting life and work in the countryside in the past. In addition to these issues she introduces the reader to the present condition of conservation and immovable ethnological heritage and to the causes of that condition, emphasising that the establishment of open-air museums is to be(come) the joint responsibility of conservators and museologists and that as many disciplines as possible should co-operate in their establishment and operation. Presenting the current project "Network of Regional Open-Air Museums" which renounces the concept of assembling "written-off" buildings that are highly valued by monument care, she tackles the specific issues of setting up and running an open-air museum. Based on reasoned arguments she calls for more active co-operation and guidance to this project from the central ethnological museum. An adequate solution of the museum's lack of premises would allow it to expand its activities in the sense of both contents and physical scope.

RÉSUMÉ

LE RÉSEAU DES MUSÉES DE PLEIN AIR EN SLOVÉNIE

L'auteur présente les efforts mutuels nécessaires, leur développement et leur succession, pour venir à la création d'un musée ethnographique indépendant et à la conception de la mise en place des musées de plein air (l'idée apparaît très tôt chez nous). En effet, ces musées sont le meilleur moyen de présenter la vie et le travail à la campagne dans le passé. L'article décrit en même temps l'état actuel du domaine de la protection et celui de l'héritage ethnologique immobile. On y analyse les besoins et les causes qui ont entraîné la création indispensable des musées de plein air. Ce travail est commun aux conservateurs et aux muséologues. Un grand nombre des spécialistes de différents domaines devrait participer à la création et au fonctionnement de ces musées. A la présentation du projet Réseau des musées régionaux de plein air, projet qui ne devrait plus collecter seulement les objets hors d'usage de grande valeur, se joint aussi la problématique de fonctionnement et de la mise en place des musées de plein air. L'établissement ethnologique central devrait gérer ce projet et s'y intégrer d'une manière active. Il devrait résoudre les problèmes de locaux et élargir ainsi son champ de travail, tant quant à l'espace qu'au contenu.